
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 94(47)+94(100)»1917/18»

DOI 10.31654/2520-6966-2021-18f-103-95-112

Головко Г. І.

науковий секретар Пирятинського історико-краєзнавчого товариства

e-mail: hlebholvko2901@bigmir.net

ORCID ID: 0000-0003-1196-7455

Руднева М. Г.

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму та країнознавства факультету міжнародних відносин НАУ

e-mail: marina.rudneva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7009-707X

Будні та свята чехословацьких добровольців у Пирятині

У статті висвітлюється повсякденне життя в невеличкому повітовому місті Пирятин Полтавської губернії військовослужбовців Чехословацького армійського корпусу. Архівні документи, історичні нариси, фотоілюстрації представлено в контексті служби, умов побуту солдат 6-го стрілецького Ганацького полку Другої дивізії. Деталізація та конкретизація фактів, подій, персоніфікація командного складу військ Чехословацького армійського корпусу допомогла створити реальну картину побуту, соціального оточення, форм служби армійців, умов, у яких їм доводилося проходити службу із серпня 1917 до березня 1918 р. Значна увага приділяється їх взаємовідносинам з місцевими жителями, урядовцями та представниками радянської влади, щоб повернути солдат братніх чеського та словацького народів часів Першої світової війни на сторінки історії Пирятиня. Їх повсякдення – свята і будні, – записане полковими літописцями, сьогодні допомагає нам краще зрозуміти самих себе, знайти своє місце в спільному європейському домі. Зібрані ж ними джерела в перспективі можуть допомогти в реставрації містечкової історії не тільки Пирятиня, але й Яготина, Гребінки, Борисполя, Баршівки, Києва і багатьох інших українських міст, містечок та сіл, де зароджувався бойовий шлях чехословацьких легіонів.

Ключові слова: Друга чехословацька дивізія; Шостий чехословацький Ганацький полк; Перша світова війна; Пирятин; Пирятинський ревком; полковий комітет; ЧСНР; Ярослав Червінка (молодший).

За останні десятиліття в Україні значно зростає інтерес до історії повсякденності, яка відкрила можливість, крізь призму сприйнят-

тя соціально-політичних процесів простою людиною, переглянути деякі положення офіційної радянської історичної науки і торкнутися затабуваних нею тем [3, с. 10]. Однією з них є висвітлення історії взаємовідносин військовослужбовців, ідеологічно далеких від більшовицьких доктрин, добровольчих іноземних військових формувань, чехословацьких полків зокрема, з місцевими жителями в роки Першої світової війни. Завдяки титанічній праці чеських та словацьких військових істориків, які в міжвоєнний час змогли опрацювати величезний пласт історичних джерел: від особистих листів легіонерів до полкової документації і фотографій, – сьогодні ми маємо для цього такі потужні історичні джерела, як полкові хроніки та біографічні нариси. На їх сторінках ми знаходимо не тільки живі описи життя офіцерів та солдат, але і, не менш цікаві, описи побуту українських селян та міщан цього часу. Більшість з них не змогли пережити післяреволюційні лихоліття і залишити правдиві, бодай навіть усні, повідомлення та свідчення для своїх нащадків. Чехословацький слід давно затерся і в містечковій історії провінційного Пирятин, а його сучасні жителі з прізвищами Ярош, Кочур, Томаш, Кучера навряд чи усвідомлюють, що в метричних книгах міста до 1918 року їх прізвищ і бути не могло. Опрацювання ж праць І. Вейнара [11], О. Ванека [10], Ф. Сейдла, Ф. Сирішта [9], і особливо Г. Кокаяна [7] та А. Кубічека [8], дають можливість цей слід відновити і, водночас, довідатися щось нове і про нас самих.

Пов'язаний на початку свого, вже легендарного, бойового шляху із Пирятином, 6-й полк 2-ї дивізії Чехословацького корпусу був розгорнутий на основі сформованого 21 червня 1917 року в бориспільському таборі для військовополонених австро-угорської армії Другого резервного батальйону Чехословацької стрілецької бригади («II. záložní prapor Čs. střelecké brigády»). Першим його командиром було призначено підполковника російської армії Антонова. Проте нестача фінансування, спорядження, продовольства і тіснота, яку відчували добровольці в таборі, де, окрім них, було розквартировано вояків ще одного – 5-го – полку [10, с. 20–24], змусили полкове керівництво розпочати пошуки нової домівки для своїх підлеглих.

Йдучи йому на зустріч, командування Київського військового округу обрало новим місцем розташування 6-го полку місто Пирятин, куди 13 серпня була відряджена група з 84 солдатів та 3 офіцерів на чолі з помічником командира полку Ф. Куберкою. Вони мали знайти будівлю для канцелярії та облаштувати земельки для полкових підрозділів.

Через 5 днів полк в повному складі залізницею виїхав із Борисполя до Пирятина, куди також прибув його новий командир – капітан гвардії Ярослав Червинка (молодший) [7, s. 21].

Чехословацьке військо повинно було розміститися у викопаних та облаштованих «на швидку руку» брудних сірих землянках (аж ніяк не кращих за «бориспільські квартири»), що кількома рядами протягнулися вздовж лівого узбіччя дороги на Київ (тепер вул. Київська) за 8 хвилин ходу від західної околиці міста. Але для розміщення 2500 добровольців їх виявилось недостатньо. Вояки 2-го батальйону, які не знайшли собі місця в «таборі», змушені були оселитися в бараках місцевого цегельного заводу. Їх оздобили дошками, обплели хмизом, потинькували глиною та вкрили соломною, а згодом прикрасили стіни малюнками та вирізками з журналів. Проте холодні серпневі і вересневі ночі дуже швидко виявили ненадійність солдатського житла. Тремтячі і мерзнучі уві сні, добровольці проклинали і «братську Росію», і «гостинність» пирятинців, і запопадливість своїх офіцерів, які розмістилися «на постой» в приватних будинках й не могли зрозуміти щоденних страждань підлеглих. Зрештою, натерпівшись від вогкості та гниття в землянках, солдати направили депутацію до земської управи з проханням допомоги. Але там їм відповіли, що місця для розташування армії в місті немає, і змогли запропонувати для поселення лише приміщення сушарень цегельного заводу. В них розмістилися: унтер-офіцерська школа, зв'язківці (телефонний відділ), 1-ша, 2-га, 5-та, 6-та, 7-ма, 8-ма та обозна роти, дві кулеметні команди («Максим»). Коней цих останніх розмістили поряд – в дощатих бараках; запаси сіна та вівса – в непрацюючих печах цегельні. Взвод охорони, гренадери, інженери (сапери), кулеметна команда («Кольт»), 3-тя, 4-та, 9-та, 10-та, 11-та і 12-та роти залишилися в землянках. Для решти підрозділів та канцелярії вдалося відшукати приміщення в місті.

Надіслана командуванням округу з Києва, на прохання командира полку, спеціальна комісія 25.08.1917 р. провела перевірку та визнала умови розташування задовільними. Життя поступово ввійшло в своє русло. В частину почали прибувати нові добровольці, було відновлено навчання. Продовжувався набір кандидатів в пішу та кінну розвідку. Створена напередодні полкова служба охорони здоров'я поповнилася новими лікарями і була приведена до належного стану. Всі колишні лікарі, унтер-офіцери австро-угорської армії, були рівномірно розподілені по ротам і підпорядковані начальнику медичної служби Кесслеру. Всі вони пройшли спеціальну підготовку в місцевій

земській лікарні і могли повною мірою виконувати свої обов'язки в підрозділах. За особистою ініціативою командира полку для полкової аптеки з Києва були привезені найнеобхідніші медикаменти, без яких не можна було обійтися (в першу чергу – йод). 10 вересня старшим полковим лікарем полку було призначено Й. Кучеру. Створена ним медична комісія провела огляд добровольців, і лише 111 з них були визнані непридатними до строювої служби. В подальшому вони були або зараховані до обозу або ж стали виконувати обов'язки офіцерських ординарців. Останніх, зазвичай, в чехословацьких частинах називали «вістовими», оскільки мати власних «слуг» офіцерам заборонялося. В полку було створено і власний оркестр [8, s. 15–17].

Постійно поповнювалася матеріально-технічна база, і 20 серпня 26 добровольців під керівництвом прапорщика Чапека вирушили до с. Білоцерківки за автомобілями для полкового обозу. А 24 серпня в полк із розформованої польської дивізії було передано 1087 рушниць з набоями та 10 кулеметів «Кольт», а за 4 дні – ще 1295 рушниць, 16 карабінів, 158 коней, автомобілі і, навіть, 59 бурок для кавалеристів. У вересні полк отримав ще й 12 кулеметів «Максим». Інші необхідні у господарстві речі весь час доводилося просити та вимагати у російських дивізійних інтендантів. Але і їх отримували лише після численних розпоряджень і комісій.

В роти й окремі підрозділи були призначені постійні командири. Завідувачем справами полкової канцелярії, російським військовим урядником Дем'янцем для них були проведені курси з управління господарством окремих підрозділів і полку в цілому. Подібні заняття були невдовзі проведені і для ротних писарів. Оскільки серед офіцерів було чимало фахівців з різних військових дисциплін, їх щотижня призначали проводити лекції зі своїх предметів на офіцерських бесідах. Всі вільні від служби офіцери зобов'язані були їх відвідувати. Графік лекцій (починаючи з вересня) публікувався на цілий місяць із зазначенням предметів та викладачів. Так, наприклад, підпоручик Гонтела виступав з доповіддю «Бої за укріплення позицій», підпоручик Ван розповідав про службу саперів, підпоручик Моравек – про кулемети, підпоручик Варона – про отруйні гази тощо. Робилося це для того, щоб всі вони ретельно вивчили нові типи зброї та особливості її використання [8, s. 20–21].

На випадок пожежі чи надзвичайної ситуації в ротях було сформовано команди швидкого реагування, до обов'язків яких входило оголошення тривоги та подання сигналу для полкового збору.

Для кращої підготовки легіонерів до російської служби були запроваджені щотижневі заняття з вивчення російського військового

уставу (згодом у чехословацьких частинах його вивчення було замінено вивченням французьких військового та дисциплінарного уставів). Під час навчання в полку використовувалися як російська, так і чеська командні мови: 2 тижні – чеська, тиждень – російська.

Аби не допустити послаблення дисципліни серед вояків, навіть під час звільнень, Я. Червинка розпорядився відсилати у місто патрулі, які мали дбати про дотримання порядку, а винних в його порушенні притягати до відповідальності. З приїздом чехів та словаків невеличке провінційне містечко наче ожило. Ввечері, особливо у вихідні на центральній вулиці міста – Переяславській – та на базарі відтепер зазвичай можна було побачити їх гімнастерки, а згодом – сірі шинелі. Утримати в імпровізованих казармах добровольців після занять чи денних робіт не могла навіть негода. Всім, незалежно від віку (а він був різним: від 19 до 50 років, а то і більше), хотілося відпочити, розважитися, долучитися до місцевих традицій та кухні, почути справжню живу українську чи російську мову, а не матірщину, до якої вже звикли. Чеською заговорили місцеві трактири та чайні. Її почали вивчати прихильні до солдат місцеві дівчата, без яких не проходила жодна забава.

Проте запобігти всім негарним вчинкам патрулі все ж не могли. А ті зовсім не сприяли порозумінню з місцевими жителями і шкодили братським стосункам з ними. Одним із них стала крадіжка «південно-руських солодких кавунів» із городів пирятинців кількома їх шанувальниками в мундирах, яку довелося залагоджувати особисто Я. Червинці, який ще 23 серпня був остаточно утверджений на посаді командира полку Главкомом армії та флоту й піднятий в ранзі до полковника. В подальшому розглядати подібні справи мав полковий комітет.

Ця інституція була введена у всіх частинах російської армії після Лютневої революції. Розпорядження про створення комісії з виборів до нього було підписано командиром полку ще 24 серпня. Через чотири дні було поширено в підрозділах спеціальний додаток про цілі, склад і обов'язки полкового комітету, які дещо відрізнялися від рекомендацій для російських частин [8, с. 22–25].

Відповідно до зазначеного положення, в 6-му полку було призначено виборчі округи і на початку вересня проведено обов'язкове для всіх військовослужбовців таємне голосування. Результати виборів були оголошені 19.09.1917 р. І в цей же день відбулося перше, святкове, засідання комітету за участю всіх офіцерів, місцевих урядовців та полкового оркестру в приміщенні пирятинського «присутствія

мирових судей» (тепер будинок дитячої та юнацької творчості: вул. Пушкіна, 33). На ньому було обрано бюро польового комітету, яке оприлюднило дату наступної сесії і програму роботи комітету, а також проголошено кілька привітань. В подальшій своїй діяльності полковий комітет не уникав внутрішніх полкових справ, іноді доволі делікатних. А його незмінний керівник – доктор Чеховський – постійно дбав про економіку, культурне життя і освітню діяльність у частині. За його ініціативи в полку було створено театральний гурток «Сатир»; придбано нові музичні інструменти для оркестру та фотокамеру; розпочато видання літографічного полкового часопису «Напак» (чотири номери цього видання, які побачили світ, були надруковані мізерним тиражем у пирятинській типо-літографії Аарона Рискіна і відчутного впливу на вояків не справили); створено хор; запроваджено читання лекцій на військові, історичні, філософські, культурні, актуальні політичні та соціологічні теми для добровольців і жителів міста двічі на тиждень (щосередини та щонеділі). Кошти від популярних студій та організованих комітетом вечірок йшли на поповнення полкового ветеранського фонду та на витрати самого полкового комітету. Проте вже після першого його робочого засідання, 22.09.1917 р., стало зрозумілим, що пріоритетними для його членів стануть господарчі питання. Полкові обранці поклали на себе функції контролю над своєчасним і пропорційним розподілом постачання та виявлення недоліків на всіх рівнях управління, розглянули питання покращення якості хліба, який часто доставлявся в полкову їдальню недопеченим, а також виявили ініціативу щодо пошуку нових постачальників та співпраці з ними. Адже російська інтендантська служба вже не працювала. Для реалізації поставлених завдань було створено комісії, які мали досліджувати ситуацію на місцях: у пекарні, полковому магазині і т. д. Вони звітували перед комітетом, який на підставі наданих фактів приймав необхідні рішення. Завдяки ним було реорганізовано працю пекарів; проведена заміна звичної вже яловичини на рибу з місцевого базару; ротні писарі стали підзвітними канцелярії господарчого відділу, аби економічні інтереси рот не суперечили інтересам полку; з'явилися пральня та різноманітні майстерні [7, s. 22].

Ще до обрання полкового комітету в частині був свій «почесний суддя» і діяв офіцерський суд, члени якого призначалися командиром полку. Проте обидві ці установи займалися лише справами офіцерів і загального впливу на полк не мали. Утворення ж

польового комітету завершило організацію структури військової частини, яка в подальшому залишилася майже без змін.

У Пирятині, як це було колись у Борисполі, військовослужбовці несли і караульну службу: спочатку під охорону було взято місця постійного розташування підрозділів, а з часом пости з'явилися в місті: поблизу канцелярії та на залізничному вокзалі. Необхідність виставити охорону на станції з'явилася, коли з полів зібрали хліб і змолотили його. Скориставшись неврожаєм і продуктовою скрутою в північних губерніях, де вже починався голод, у місто посунули купці-аферисти. Вони намагалися скупити якомога більше хліба і вивезти його на північ для продажу за більш високою ціною. Намагаючись зберегти хліб, якого і так не вистачало, Полтавська губерньська і місцеві ради зобов'язали свої виборні комітети взяти контроль над торгівлею хлібом у свої руки.

Не маючи реальних важелів впливу на спекулянтів, пирятинський повітовий комітет звернувся за допомогою до чехословаків, які пішли їм назустріч. Військові пости були виставлені не тільки на станції «Пирятин», але й на всіх станціях і зупинках залізничної гілки «Київ–Воронеж», які знаходилися в межах повіту. Проте невдовзі їх довелося зняти, попри розпорядження керівництва дивізії з Борисполя. Причиною чого стало зростання невдоволення цими рішучими заходами серед місцевих жителів, від яких, зрештою, залежав добробут самого полку [8, с. 25–26].

Ще напередодні переїзду до Пирятини професор Т. Масарик запропонував своїм співвітчизникам організувати в місті невеличке свято, на якому б його мешканці змогли більше про них довідатися. Очікувалося, що воно принесе чисту вигоду легіонерам і створить своєрідний «фонд довіри» до них. Вражаюче, грандіозне свято, на якому чехословаки повинні були показати себе у повній красі, планувалося провести 28 вересня – в день святого Вацлава.

Планувалося приурочити його до річниці створення Чехословацького легіону в Росії. Під час урочистостей мала відбутися церемонія передачі військовій частині полкового прапору, вишитого чеськими жінками в Києві разом з дружиною одного з головних організаторів чехословацьких військ у Росії та матір'ю командира полку Ганною Червинкою. Остання мала взяти на себе роль матері полкового прапору 6-го (Ганацького) полку, а його святою покровителькою, вочевидь, мала стати св. Ганна (Анна). Але так швидко підготуватися до свята добровольці не змогли. Спочатку його перенесли на 11 жовтня, а згодом іще на три дні, оскільки прапор ще не був готовий.

Нарешті на Покрову, 14 жовтня, довгоочікувана легіонерами і міськими обивателями подія відбулася. Свято видалося на славу. Після алегоричного маршу містом, святкового огляду полку, вишикуваного в повному складі на Ярмарковій площі (тепер пл. Визволення), церемонії передачі прапора та урочистого призначення 140 перших випускників унтер-офіцерської школи на відповідні посади в підрозділи, 500 легіонерів виконали перед пирятинцями спортивні «сокольські» вправи. А на зімпровізованому тут же футбольному полі відбувся перший в історії Пирятина міжнародний футбольний матч між чехословацькою командою 6-го полку та командою французької військової місії, яку спеціально запросили з Києва. Окрім того, для всіх гостей (з міста та округи) було влаштовано святкову вечерю, на якій були присутні не лише офіцери, але й солдати: по двоє від кожної роти. Звісно, вона не обійшлася без великої кількості величальних тостів чеському «Соколу» і промов про єдність слов'янства. Завершив святковий день, який видався напрочуд теплим та сонячним, танцювальний хоровод у приміщенні чоловічої гімназії (тепер військова частина А1499: вул. Європейська, 4), де був найбільший в місті зал. Чеські ж та словацькі пісні лунали над Удаєм до самого ранку [8, s. 32–33].

На кінець жовтня особовий склад полку нараховував вже 3496 чоловік. Офіцерський склад постійно поповнювався випускниками офіцерських курсів у Борисполі. 29.10.1917 р. їх прибуло 50 чоловік, а 07.11.1917 р. – 32. Новоприбулих потрібно було розмістити і надати кожному з них відповідну посаду, до того ж не завжди вакантну. Офіцери, які складали кістяк полку, повинні були вступати до лав чехословацького війська в ранзі звичайних солдатів і, пройшовши офіцерський вишкіл в белгородському таборі, отримували звання прапорщика або підпоручика. Слухачами ж курсів у Борисполі були колишні австрійські офіцери, які при зарахуванні до Гуситського корпусу зберегли за собою звання, які мали в цісарській армії: до капітана включно. Старі командири підрозділів неохоче поступалися своїми місцями і зовсім не хотіли ставати в пряме підпорядкування до щойно прибулих. Сутички між офіцерами, яких стало більш ніж досить, вдалося припинити лише наприкінці листопада. Зроблено це було, створеною за розпорядженням командувача, спеціальною комісією для встановлення єдиних вимог до старших офіцерів, яку очолив полковник Я. Червинка.

З настанням холодів почали розвиватися конфлікти і «по вертикалі». Солдатське невдоволення житловими умовами загрожувало

перерости в бунт. Більшовицька агітація із закликом до класової боротьби проникла і в убогі житла добровольців. Все частіше посадових осіб полку вони звинувачували в «австрійських замашках». Багато образ почало лунати і з приводу «офіцерських бесід», на яких, мовляв, викладачі їдять окремо від слухачів своїх освітніх курсів. В 5-й роті невдоволені діями свого офіцера стрільці навіть роззброїли і затримали його. Для розгляду цього випадку 07.10.1917 р. було скликано збори всього полку. І хоча, за рішенням полкового комітету винні були покарані, а справа передана до суду, офіцери зрозуміли, що солдати такі самі люди, як і вони, а думку їх слід враховувати [8, с. 28–29].

Ще напередодні полкового свята 5-та та 7-ма роти із холодних цехів цегельні були переселені в приміщення повітового тюремного замку на Ярмарковій площі (не зберігся). Саперів, гренадерів, обозних, музикантів, 1-шу та 6-ту роту розмістили в приватних будинках, а 8-ма рота зайняла приміщення Зарічанської школи в передмісті. Особовий склад рот, які продовжували жити в землянках та бараках, страждав від холоду, злив та хвороб. Проте віднайти для них усіх місце в Пирятині не вдалося. В місті змогли залишитися лише 186 слухачів унтер-офіцерської школи разом з новим керівником (поручиком Гомоловим), 2-га та 10-та роти, які розташувалися в господарчих будівлях парового млина купця Янкеля Хацьковича Майліса на північній околиці міста [1, с. 28–29], та зв'язківці, що облюбували приміщення вищого початкового училища. Іншим довелося шукати зимові квартири в сусідніх селах та хуторах: Великій Кручі, Березовій Рудці, Крячківці, Майорщині, Калиновому Мості, Щербаківці (тепер в межах села Тарасівка Гребінківського району Полтавської області) [7, с. 21].

Командування полку залишилося в Пирятині. Але керівництво над віддаленими ротами та взводами не втратило. В неспокійні часи більшовицького перевороту командир полку наказав організувати спеціальну службу оповіщення, яка щоденно з 12.00 до 21.00 підтримувала телефонний зв'язок, встановлений зв'язківцями з усіма підрозділами.

Офіцерський склад полку в авральному порядку оволодівав навичками використання в бою полкової артилерії, якої, проте, поки що в частині не було, та ручних гранат, якими, за потреби, обіцяли забезпечити чехословацьку армію союзники-французи. Відповідні курси для них були організовані в Гоголевому та Яготині.

Революційні події не сильно вплинули на внутрішнє життя полку. Однак зовні це так не виглядало. Уніформа легіонерів зазнала трансформації. Замість кокард на головних уборах чехословаків з'явилась червоно-біла стрічка, а на лівих рукавах гімнастерок і шинелей – рангові шеврони з номером полку. В унтер-офіцерів вони були жовтими, в молодшого офіцерського складу – срібними, в старших командирів – золоті.

Чітким індикатором соціального напруження, що наростало в країні, у цей час була залізниця. Потяги перестали дотримуватися встановленого розкладу, а працівники залізничних станцій не несли відповідальності за цілісність багажу та пошти. Тому вже з 9 листопада офіційну військову кореспонденцію було заборонено передавати через залізничників. Листи в Петроград надсилалися лише після погодження з керівництвом Київського військового округу. 12 грудня штаб 2-ї дивізії розпорядився надсилати офіційні листи від полків та їх персоналу до адресатів лише зі спеціальними кур'єрами [8, с. 48].

Хаос, породжений Жовтневою революцією, все більше розростався на фоні слабкості та бездіяльності уряду. Відкомандирований до м. Кременчука за набоями, загін військових 5-ї роти не зміг доставити їх в полк. Його зупинили, роззброїли, а вантаж конфіскували на зворотному шляху на станції «Ромодан» представники місцевої ради. Жодної шкоди самим воякам завдано не було і їм дозволили повернутися в полк. Як з'ясувалося згодом, на цей недружній вчинок ромоданівців підбурило кілька солдатів-дезертирів, які нібито стали жертвами нападу чехословацьких військ у Києві під час придушення повстання на «Арсеналі».

25 листопада, на прохання місцевої влади, 20 чехословацьких добровольців було відправлено до с. Линовиці, де розміщувався завод Корюківського товариства цукрозаводчиків (колишній завод Стевенара), а 17 грудня половину 8-ї роти – до с. Мамаєвки (тепер с. Удайці Прилуцького району Чернігівської області) на спиртозавод Панєвіна зі щорічним прибутком понад 12 000 крб [6, с. 365], де виникли серйозні заворушення.

Напередодні зимових свят, 23.12.1917 р., 6-й Ганацький полк проінспектували генерал-майор Я. Червинка (старший) та командувач корпусу генерал-майор В. Шокоров. Огляд полку справив на обох добре враження [7, с. 23].

До самого Різдва і Нового року в частині почали готуватися задалегідь. 22 грудня було створено драматичний гурток. У приміщенні місцевого кінотеатру «Рекорд» (кінотеатр З. Юфіта [4, с. 3], згодом –

«Родина» (Вітчизна): пл. Незалежності, 9) полковий оркестр та хор виступали перед місцевою публікою. Особливо тепло пирятинці зустрічали скрипаля-віртуоза Здаржила-Орела, полковий квартет співаків та інтермедії, в постановці яких взяло участь кілька місцевих дівчат. Музикальні та вокальні номери доповнювалися вправами спортивного товариства «Сокіл». Підрозділи, що були розквартировані в засніжених селах, самостійно влаштовували святкові вечірки, вистави, концерти, навчальні лекції тощо. На Сильвестра (31 грудня) пирятинські гімназистки вирішили влаштувати бал. Єфросинія Миколаївна Волховська – керівниця жіночої гімназії [5, с. 407] – запросила на новорічний вечір усіх офіцерів 6-го полку. Їх парадні погони в її уяві вбачалися схожими на золоті еполети минулих часів. Демократичних ідеалів чехословацьких солдат вона зовсім не врахувала. Тому прості стрільці це запрошення сприйняли як власну образу. Зібравшись перед будинком гімназії на вул. Бородінській (тепер вул. Європейська, 2), вони вимагали допустити на бал і їх. Конфлікт вдалося погасити лише наступного дня, після особистого втручання командира та окремого рішення полкового комітету про недопустимість обмеження прав простих стрільців [8, s. 57].

15 січня в Яготин, в розташування новоствореного ударного батальйону, від'їхали добровольці 2-ї ударної роти, повністю укомплектованої, навченої та забезпеченої всім необхідним [11, s. 34]. Супроводжував їх прапорщик Чічак, який прибув до Пирятина ще на початку січня. Станом на 21.01.1918 р. в полку нараховувалося 4026 добровольців. До його внутрішньої структури було додано ще один новий підрозділ – роту слабосильних, укомплектований військовослужбовцями, які за станом здоров'я були непридатні до строювої служби. Таких виявилось майже 100 чоловік. На них було покладено господарчі роботи. Загони із слабосильних (німецьких) були створені і в кожній роті. Новиною стало створення в ротах окремих гвардійських чет (команд). За містом було вирішено обладнати стрільбище, де б військовослужбовці б могли відпрацьовувати вправи зі стрільби, попри те, що сильні морози часто вносили корективи в плани занять [8, s. 60]. Зручне місце для нього знаходилося між с. Заріччям та сучасним хутором Голобородька, неподалік від розташування 8-ї роти. (На початку 2000-х рр. І. Горбанем тут було виявлено велику кількість гільз та куль патронів до гвинтівок Бердана та Мосіна.)

Наприкінці місяця в Пирятині вирішено було провести курси з військової перепідготовки для ротних та батальйонних командирів

2-ї дивізії. Їх програму було оголошено ще 19.01.1918 р., але заняття на них змогли розпочатися лише 1 лютого.

В умовах війни УНР з радянською Росією чехословацьким підрозділам вдалося зберегти нейтралітет. Голова ЧСНР Т. Масарик породив серед легіонерів надію на швидке повернення додому і віру в те, що союзники з Антанти цьому посприяють. 4 січня на позачерговому засіданні польового комітету поручик Шеба запевняв присутніх, що поточні події працюють на легіонерів, а Англія, Франція та Америка їх, мовляв, беззаперечно підтримують. Промова його була доведена до особового складу всіх рот, а згодом він і сам виступив перед військовослужбовцями в міському кінотеатрі. З початку року, за порадою функціонерів ЧСНР, в корпусі почали запроваджуватися нові правила віддання команд з переходом на виключно чеську мову. Оприлюднення IV Універсалу ЦР, в якому проголошувався курс на зближення з країнами Четвертого союзу, робило перебування корпусу в Україні не тільки небажаним, але і небезпечним. Це усвідомлювали і більшовики, сподіваючись знайти в чехословаках союзників в боротьбі за владу. З Полтави від більшовиків до полкового комітету Ганацького полку було надіслано прохання про допомогу, яке після обговорення одноголосно було відхилене. Проте, на випадок зустрічі з радянськими військами, комітет подбав про створення парламентарської делегації.

Успішне просування більшовицьких військ підсилило страхи частини пирятинських міщан. Чимало з них сподівалися на захист озброєних братів – чехів та словаків. Ті ж і самі усвідомлювали можливість зіткнення. Повідомлення начальника Пирятинського залізничного вокзалу Андрія Петровича Нагорного про захоплення більшовиками Ромен та Лубен змусили готуватися до оборони. Місто було поділене на кілька районів, які по тривозі мали бути зайняті відповідними ротами. Його вулиці патрулювалися і вдень, і вночі. Постійно підтримувався телефонний зв'язок з усіма підрозділами полку та навіть частинами за межами повіту. За телефонним розпорядженням командира 2-ї дивізії, підрозділам 6-го полку, розквартированим у селах, належало підтримувати в спільних оборонних діях сусідній 5-й Празький полк, який зимував у верхів'ях річок. Сухой Оржиці та Чумгаку. Однак 26.01.1918 р., коли воно надійшло, більшовики вже вели бої за Гребінку і надвечір захопили її [8, s. 59–62].

Наступного дня на засіданні полкового комітету було вирішено надіслати до більшовиків у Гребінку, обраних напередодні, шість делегатів на чолі з головою комітету штабс-капітаном Чеховським. 28 січня, о 2-й годині ночі вони від'їхали на вузлову залізничну стан-

цію. Делегатів зустрів командир більшовицького авангарду П. В. Єгоров. Двогодинні переговори, до яких приєднався і командувач більшовицьких військ в Україні М. А. Муравйов, пройшли успішно, і невдовзі делегати повернулися в Пирятин спеціальним потягом. Чехословаки домоглися визнання більшовиками їх «озброєного нейтралітету» і контролю над містом.

29 січня перший ешелон з більшовицькими військами прибув до Пирятина. На станції його зустрічали всі члени полкового комітету та особисто командир 6-го полку Я. Червинка. Аби уникнути грабежів і насильства в місті з боку новоприбулих, кілька «пирятинських» рот оточили станцію і вишикувалися вздовж платформ. На цегельному заводі Козаченка, неподалік від станції, з самого ранку було розміщено весь особовий склад унтер-офіцерської школи, готовий негайно втрутитися в конфлікт на станції в разі його виникнення. Кілька чеських солдат, перевдягнених злидарями, вешталися серед «гостей», намагаючись дізнатися їх наміри [2, с. 114].

Радянські вояки нагадували легіонерам юрбу недисциплінованих бандитів, озброєних тим, що вдалося знайти, виміняти або вкрасти. В деякого з них не було навіть ременя, щоб стягнути шинель, проте на плечах було по дві, а то і по три гвинтівки. Шапки та папахи були надіті на нечесані голови аби як. А волосся з-під них спадало аж на плечі. І хоч серед них і були літні люди, переважали юнаки та дівчата. Були навіть школярі з гнівними, налитими кров'ю очима, переконані в тому, що «їдуть бити буржуазію та німців». Вони весь час демонстрували свої кулемети, викочували якісь бочки, перезаряджали рушниці, галасували і бігали, сподіваючись, вочевидь, залякати присутніх.

Згодом на зміну цьому ешелону, що того ж дня відбув до Бахмача, почали прибувати інші. Солдати, які прибували в них, вочевидь, не були повною мірою ознайомлені з укладеними напередодні в Гребінці домовленостями. Діставшись до міста, деякі з них почали вриватися до приватних будинків та крамниць з метою грабежу. Патруль 10-ї роти змушений був затримати кількох «революційних матросів», які намагалися вдертися до Пирятинської земської управи і навести там свої порядки. Проте після короткої розмови, під час якої з'ясувалося, що вони «хотіли лише пожартувати», їх все ж довелося відпустити.

Збільшення кількості чехословацьких військових патрулів у місті дозволило відновити порядок. А розміщення в місті однієї з кулеметних рот остаточно переконало більшовиків у недоцільності подальших провокацій. Більше інцидентів з ними не було. Навіть посібники

більшовиків затихли і не завдавали ніякої шкоди. Спроби грабежів та підпалів магазинів швидко придушувалися озброєними патрулями чи навіть окремими добровольцями.

У Пирятині більшовики залишили своїх комісарів: на вокзалі та в місті. 30 січня, за ініціативою міського комісара Клименка, в повітовому центрі було скликано з'їзд місцевих та військових депутатів, на якому було обрано 10 членів повітового революційного уряду – ревкому. Для 6-го полку, з яким доводилося рахуватися, в ньому було зарезервовано 4 місця. Делегатами до Пирятинського ревкому від військової частини були направлені: штабс-капітан Чеховський, поручик Ярош, стрільці Драгни і Душек [8, s. 70–72].

Насправді новостворений ревком являв собою лише трибуну, з якої кожен охочий міг висловити свої думки з будь-якого приводу і без жодних наслідків. Ніхто із революційно налаштованих ораторів не піклувався про реальні справи. Зате завжди отримував після тієї, чи іншої промови оплески та схвальні вигуки – *«Правильно! Правильно!»*

Після захоплення більшовиками Києва 08.02.1918 р. з'явилися ті, хто співчував їм, серед добровольців. Деякі солдати залишили частину і приєдналися до більшовиків. Дехто з легіонерів остаточно залишив армію, вирішивши створити сім'ю та жити чесною працею тут же, в місті, чи переїхати в село. Їх вчинки у більшості, що слідувала лозунгу Т. Масарика – «Один за всіх і всі за одного», – співчуття не викликали. Слабкодухим вслід гнівно лунало – *«Плюю!»* [8, s. 73–78].

Діяльність полкових депутатів у Пирятинському ревкомі не мала для майбутнього цього міста жодних наслідків. Кожна їх пропозиція виставлялася на розгляд спеціально створеної комісії і згодом нею відхилялася. Міський комісар наказав чехословакам відкликати з міста та його околиць патрулі та відмовитися від взятої ними ініціативи охорони пирятинців. Керівництво полку змогло лише відстояти право контролю над невеликою ділянкою залізниці: від вокзалу до мосту через р. Перевод, без чого запланована командуванням ще наприкінці січня евакуація чехословацьких підрозділів на схід була б поставлена під загрозу.

Піти на відкритий конфлікт з контрреволюціонерами, якими вважались чехословацькі добровольці, більшовики в нових умовах не могли. 13 лютого 1918 року в Брест-Литовську делегація ЦР звернулася до Німеччини з проханням про допомогу проти радянських військ. 18 лютого австро-угорські та німецькі частини перейшли український відрізок Східного (Південно-Західного) фронту і почали

рухатися вглиб України. З Києва почали евакуювати органи радянської державної влади. Столицю поспіхом залишали і представники союзних місій: французи та американці. 27 лютого вони прибули в Пирятин разом з керівництвом ЧСНР, щоправда, без її голови – Т. Масарика, який дещо раніше від'їхав до Москви. Їх приїзд викликав велике занепокоєння і цікавість. Ще б пак, невеличке провінційне містечко раптом перетворилося на центр політичного життя. Для військовослужбовців 6-го полку представники американської місії відразу ж відкрили курси англійської мови. Бажаючих їх відвідувати було більше ніж вдосталь. Добровольці сумлінно і пристрасно взялися за навчання, сподіваючись невдовзі використати набуті знання.

Під тиском німецьких військ 1-ша чехословацька дивізія вимушена була залишити Правобережжя і відступити на лівий берег Дніпра для подальшої евакуації на схід. 2 березня до військовослужбовців Ганацького полку було доведено розпорядження командира 2-ї дивізії забезпечити відступ тих військових частин, які планувалося вивести з України через залізничну станцію Бахмач і розпочати власну евакуацію.

Розквартировані на зиму в навколишніх селах підрозділи почали прибувати до Пирятина і готувалися до відправлення. На станції почалося формування ешелонів. Вагони-«теглушки», які з великими труднощами збиралися добровольцями звідусіль, почали облаштовувати для довгої подорожі. Передбачені для їх обігріву печі в багатьох із них зникли ще в перші місяці революції. Тому солдатам доводилося самотужки, замість розкрадених металевих грубок, ставити в вагонах цегляні. Столяри майстрували для вагонів столи і двоярусні нари. Завантажувалися вугілля, дошки, колючий дріт, ріпа та картопля, сіно для коней тощо. Розбишаки тягли до відведених їм вагонів, все що вдалося поспіхом роздобути в місті: якісь простирадла, посуд, меблі і т. д. Робота не припинялася ні на мить. Незадіяні в роботі на станції добровольці отримали можливість піти в місто, попрощатися з друзями.

Дізнавшись про евакуацію, російські офіцери, що служили в полку, почали звільнятися. Їх місця займали чехи. Першим, 4 березня, Пирятин залишив ешелон 3-го батальйону, в якому розмістили кінних та піших розвідників, частину особового складу унтер-офіцерської школи, кілька кулеметних розрахунків «Максим» та «Шоша». Потяг супроводжували офіцери полкового штабу на чолі з помічником командира полку полковником Блаєрським.

На проведеній цього ж дня в приміщенні пирятинського залізничного вокзалу нараді очільників ЧСНР з керівництвом полку (його командиром та головою полкового комітету, за участю генерал-майора Я. Червинки) 1-й та 2-й батальйони, що теж були готові до відправлення, було вирішено затримати для охорони представників військових місій союзників та ЧСНР, яка не полишала надії провести в Пирятині черговий військовий з'їзд.

Повністю сформовані ешелони обох батальйонів змогли залишити місто лише 7 березня, після від'їзду до Полтави ввірених їх охороні осіб [8, s. 78–83].

Майже століття знадобилося нам для того, щоб повернути солдат братніх чеського та словацького народів часів Першої світової війни на сторінки історії Пирятин. Їх повсякдення – свята і будні, – записане полковими літописцями, сьогодні допомагає нам краще зрозуміти самих себе, знайти своє місце в спільному європейському домі. Зібрані ж ними джерела в перспективі можуть допомогти в реставрації містечкової історії не тільки Пирятин, але й Яготина, Гребінки, Борисполя, Барішівки, Києва і багатьох інших українських міст, містечок та сіл, де зароджувався бойовий шлях чехословацьких легіонів.

Література

1. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 г. / Полт. губ. стат. ком. Полтава: Типо-литогр. губ. правления, 1904. С. 28–29.
2. Головка Г., Головка І., Руднева М. Чехословацьке військо на Полтавщині (червень 1917 р. – березень 1918 р.): територія базування та службово-бойова діяльність. Краєзнавство. 2019. Ч. 1. С. 114.
3. Кульчицький С. В. Чому треба вивчати повсякденне життя. Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.). Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 10.
4. Ніколаєнко О. В. Старовинний Пирятин. Пирятинські вісті. 1991. 11 вер. С. 3.
5. Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 г. / Полт. губ. стат. ком. Полтава: Типо-литогр. губ. правления, 1916. С. 407.
6. Россия. Полное географическое описание нашего отечества: настольная и дорожная книга для русских людей: в 19 т. / под ред. В. П. Семенова-Тян-Шанского и под общ. руководством П. П. Семенова Тян-Шанского и В. И. Ламанского. Т. 7: Малороссия: Полтавская и Черниговская губ. / сост. Б. Г. Карпов, А. Я. Пора-Леонovich, Ф. А. Виноградов и др. СПб.: А. Ф. Девриен, 1903. С. 365.
7. Kokojan H. Peší pluk 6 «Hanácký generála Janina» 1917–1937. Praha, 1937. 95 s.

8. Kubiček A. *Hanáci v revoluce. Kronika 6. československeho pluku Hanáckého. Olomuc, 1928. 366 s.; Album příslušníků 6. střeleckého Hanáckého pluku. Praha, 1933. 212 s.*

9. Seidl F., Syříšť F. *Zborovský hrdina Karel Vašátko: životopis a korespondence, vzpomínky přátel spolubojovníků. Brno: Moravský legionář, 1937. 302 s.*

10. Vaněk O. *5. Československý střelecký pluk "Pražký" T. G. Masaryka v boji za svobodu vlasti 1917–1920. Praha, 1934. 420 s.*

11. Vejnar J. *Úderný prapor: Kronika prvního úderného praporu Sibiřských legii. Hranice: Památník Osvobození, 1930. 303 s.*

References

1. Holovko, H., Holovko, I., Rudnieva, M. (2019). Chekhoslovats'ke vijs'ko na Poltavschyni (cherven' 1917 r. – berezen' 1918 r.): terytorii bazuvannia ta sluzhbovo-bojova dial'nist'. *Kraieznavstvo, 1*, 107-121. [in Ukrainian].

2. Kokojan, H. (1937). *Peší pluk 6 «Hanácký generála Janina» 1917-1937. Praha. [in Czech].*

3. Kubiček, A. (1928). *Hanáci v revoluce. Kronika 6. československeho pluku Hanáckého. Olomuc. [in Czech].*

4. Kubiček, A. (1933). *Album příslušníků 6. střeleckého Hanáckého pluku. Praha. [in Czech].*

5. Kul'chyts'kyj, S. V. (2010). Chomu treba vyvchaty povsiakdenne zhyttia. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukr. nauk. konf., Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj, 14–15 trav. 2010 r.* (pp. 10–11). Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].

6. Nikolaienko, O. V. (1991, Veresen' 11). *Starovynnyj Pyriatyn. Pyriatyns'ki visti. p. 3. [in Ukrainian].*

7. Podzemskij, D. N. (Ed.). (1904). *Adres-kalendar' i spravochynaya knizhka Poltavskoj gubernii na 1904 g.. Poltava: Tipo-litogr. gub. pravleniya. [in Russian].*

8. Seidl, F., Syříšť, F. (1937). *Zborovský hrdina Karel Vašátko: životopis a korespondence, vzpomínky přátel spolubojovníků. Brno: Moravský legionář. [in Czech].*

9. Semenov-Tyan-Shanskij, V. P. (Ed.). (1903). *Rossiya. Polnoe geograficheskoe opisanie nashego otechestva: Nastol'naya i dorozhnaya kniga dlya russkix lyudej (Vol. 7: Malorossiya: Poltavskaya i Chernigovskaya gub.). SPb.: A. F. Devrien. [in Russian].*

10. Snesskij, N. A. (Ed.). (1916). *Pamyatnaya knizhka Poltavskoj gubernii na 1916 g.. Poltava: Tipo-litogr. gub. pravleniya. [in Russian].*

11. Vaněk, O. (1934). *5. Československý střelecký pluk "Pražký" T. G. Masaryka v boji za svobodu vlasti 1917–1920. Praha. [in Czech].*

12. Vejnar, J. (1930). *Úderný prapor: Kronika prvního úderného praporu Sibiřských legii. Hranice: Památník Osvobození. [in Czech].*

Holovko H. I.

Scientific secretary of Society Piryatin local history (Piryatin), Ukraine

e-mail: hleboholovko2901@bigmir.net

ORCID ID: 0000-0003-1196-7455

Rudnieva M. G.

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of International Tourism and Regional Studies, Department of International Tourism and Regional Studies of NAU (Kyiv), Ukraine

e-mail: marina.rudneva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7009-707X

Weekdays and holidays of Czechoslovak volunteers in Piryatin

In June 1917 in Boryspil POW camp the formation of 6-th Czechoslovak regiment on base 2-nd volunteer's reserved battalion, was begun. Podpolkovnik of Russian Army Antonow was put at the first head of this military unit.

At the end August, the regiment was moved to small provincial town Piryatin, in Poltava's Region. The new chief of regiment was become polkovnik J. Chervinka. He continued to create and train Czech and Slovak volunteers. Their strength increased to 4026. Several new structural subunits have been established to follow up current issues. Among them, medical service, logistics, support weapons, orchestra and Special Forces.

The democratically elected Regiment Committee has assumed responsibilities for the provision of direction and leadership on economic matters, financial and cultural management issues. Its members were responsible for clothing, accommodation, medicine, transport, judicial proceedings, publishing and communication.

The Czechoslovak regiment in Piryatin must perform their duties in such a way as to maintain public order, security and peace and prevent crime. At the beginning 1918 volunteers saved the town from Bolshevik's gangs. A little later, two officers and two soldiers of the regiment were elected to first Piryatin Revolutionary Committee.

Undoubtedly, the time that legionnaires spent here was best and happiest for them. Some of them found love or really friendship here. In this small provincial town on Uday river bank 6-th rifle regiment of 2-nd division the Special Czechoslovak Corps was named «Hanak's». The battle flag was given to chief of military unit by his mother here too. From here its battalions was going on fight to Bakhmach in March 1918.

The life story 6-th Czechoslovak regiment, its traditions, holidays and workdays is well known in Prague and Bratislava from the regimental chronicles and the legionary's memories. But in the Soviet Ukraine about this page of common history were carefully silent. The time had come to correct the situation.

Key words: 2-nd Czechoslovak Division; 6-th Hanak's regiment; Czechoslovak National Council; Piryatin; Piryatin Revolutionary Committee; Regiment Committee; The First World War; Jaroslav Chervinka (Junior).